

İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Tarihsel Gelişimi

Mehmet Merdan Hekimoğlu

Prof.Dr | İzmir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Demokrasi Platformu ♦ Yıl:9 – Sayı : 33 ♦ 2013/I, S.169-196

Özet

Bu makale insan haklarının binlerce yılı kapsayan tarihsel gelişimiyle ilgili olarak yazılmıştır. İnsan haklarının tarihsel gelişimi bakımından geleneksel ve modern toplumların birbirlerinden ayırt edilmesi gerekmektedir. Bazı geleneksel toplumlarda insan hakları fikrini çağrıştıran çeşitli metinlerin varlığı bilinmekle beraber, bu metinlerdeki hakların devlete karşı ileri sürülmesi mümkün olmamıştır. Bu anlamıyla insan hakları, aydınlanmanın İskoç versiyonuna dayanan modern zamanlara ait bir düşüncedir. Aydınlanmanın İskoç versiyonu devlet iktidarı ve müdahalesine karşı bireysel özgürlüklerin önemini, eleştirel akıl yoluyla getirmiştir. Komünist, faşist ve Nazist totaliter rejimlerin işledikleri ciddi ve yaygın insan hakları ihlalleri, II. Dünya Savaşı esnasında vuku bulmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası toplum insan haklarına dayalı bir dünya düzeni inşa etmek istemiş ve bu amaçla çok sayıda bölgesel ve uluslararası insan hakları anlaşmaları imzalanmıştır. Böylece insan hakları daha evrensel ve geniş hale gelmiş, devlet işlemleri bakımından temel bir meşruiyet kaynağı olmuştur. İnsan hakları bakımından ulaşılan bu olumlu nokta, binlerce yıldan oluşan tarihsel gelişimin son aşaması olarak düşünülmelidir.

Anahtar kelimeler: İnsan hakları, tarihsel gelişim, geleneksel toplumlar, modern zamanlar

Abstract:

This article concerns itself with the historical development of human rights, which covers thousands of years. Traditional societies and modern societies should be distinguished from each other in this respect. Some traditional societies had a variety of texts reminiscent of with the human rights idea. But the rights in these texts could not be put forward against the state. In this sense, human rights are an idea belonging to modern times largely based on enlightenment thought with scottish version, which brought the importance of individual freedom against state power and interference through critical reasoning. Serious and widespread human rights violations committed by the totalitarian communist, fascist and Nazist regimes occurred during the World War Two period. After the World War Two, the international community wanted to build a world order based on human rights. For this purpose, numerous regional and international human rights agreements have been concluded. Thus, the human rights have become more universal, larger and a fundamental source of legitimacy for all state actions. This positive point is the final stage of historical development, consisting of thousands of years.

Key words: Human rights, historical development, traditional societies, modern times

GİRİŞ

İletişim ve ulaşımındaki inanılmaz değişimlerle temayüz eden küreselleşme olgusunun giderek damgasını vurduğu günümüz bilgi çağı ortamında; devletlerin, halkların, bireylerin ve birey topluluklarının faaliyetlerinin meşru kabul edilmesinde genel kabul gören ölçütlerden biri insanların rızası ise diğeri de hiç şüphesiz insan haklarıdır. Artık nereden sadır olduğunun herhangi bir önemi olmaksızın insan haklarına aykırı bütün eylem ve işlemler ulusal ve uluslararası kamuoyunda büyük tepkilere neden olmakta ve insanlığın maşeri vicdanında şiddetli bir gayri meşruluk yaptırımıyla mahkûm edilmektedir.

İnsan haklarının üzerinde oydaşma sağlanan temel bir manevi değer olarak ortak vicdanlarda yerini almaya başlaması, ulusal ve uluslararası hukuk düzenlerinde de karşılığını bulmaya başlamıştır. Bu bağlamda insan hakları ihlalleri konusu artık devletlerin veya kişilerin özel meselesi olarak görülmemekte; aksine ulusal ve uluslararası hukuk sistemlerinde iç ve dış kamu düzeninin sine qua non (olmazsa olmaz) niteliğinde bir bileşeni olarak kabul edilmesi üzerinden giderek daha fazla

oranda olmak üzere hukuksal müdahalelerin ve yaptırımların konusu olmaktadır.

İşte biz bu makalemizle giderek artan önemine binaen insan hakları hukukunun evrensel düzeyde nasıl bir tarihsel gelişim gösterdiğini ortaya koymaya çalışacağız. Bunun yapılabilmesi için öncelikle kavramsal bir çerçeve çizilmesi gerekiyordu. Zira insan hakları hukukunun evrensel düzeydeki tarihsel gelişimini ifade eden açıklamalara insan haklarının tanımı ve kavramsal olarak ne anlama geldiği ortaya konulmadan başlanması bilimsel yöntem bilim kuralları bakımından doğru bir usulü tercih olmayacaktı. Bu nedenle öncelikle insan hakları kavramının neyi ifade ettiği ortaya konularak, insan haklarının türleri farklı sınıflandırma modelleri paralelinde izah edilmiştir. Daha sonra antik zamanlardan günümüze insan haklarının nasıl bir tarihi gelişme gösterdiği ve bunun insan haklarına yönelik evrensel bir hukuk alanının ortaya çıkmasına ne şekilde katkıda bulunduğu özet ve paralel değerlendirmeler halinde gösterilmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise daha önceki başlıklarda yapılan değerlendirmeler birbirleriyle ilintilendirilerek ortaya konulmuş ve buradan çıkarılabilecek genel sonuçlar ifade edilmiştir. Amaç insan haklarına giderek daha fazla ölçüde dayanan bir ulusal ve uluslararası hukuk düzeni yaratmak yoluyla insan onurunun türlü boyutlarıyla yaşama geçirilmesidir ki çalışmamızla buna küçük de olsa bir katkıda bulunmaktan büyük bir mutluluk duyacağımızı ifade etmek isteriz.

1. İNSAN HAKLARININ KAVRAMSAL TANIMI VE ANLAMI

Üzerinde tamamen mutabakata varılmış bir insan hakları tanımı henüz mevcut değildir. Bununla birlikte konuya ilişkin doktrinde genel olarak ifade edilen asli özelliklerinden yola çıkarak insan haklarını, efradını cami ağıyarını mani bir tanım yapma iddiasını da taşımadan, şu şekilde tanımlamak mümkündür: Herkesin, milliyeti, dini ve zihinsel yetenekleri gibi belirli vasıf ve özelliklerinden bağımsız olarak sırf insan olması¹ veya insan soyundan gelmesi nedeniyle başkaca hiçbir ön şart aranmaksızın doğuştan² veya yaradılıştan olmak üzere doğası gereği sahip olduğu³; dokunulamaz, devredilemez, bölünemez, vazgeçilemez ve devlet

¹ Vera Wenz, *Forschung mit einwilligungsunfähigen Personen aus der Perspektive des deutschen und englischen Rechts*, Cuvillier Verlag, 2006, s. 36.

² Reetta Toivanen, *Minderheitenrechte als Identitätsressource?: die Sorben in Deutschland und die Saamen in Finnland*, LIT Verlag Münster, 2001, s. 213.

³ Morris Setudegan, *Universalität der Menschenrechte im Islam und die Rolle der Schari'at*, GRIN Verlag, 1. Auflage, 2004, s. 9.

veya başka herhangi bir otorite tarafından bahşedilemez nitelikteki⁴ soyut, moral, evrensel, pozitif hukuka karşı önceliği bulunan bireysel temel haklara⁵ insan hakları adı verilmektedir.

İnsan onuru üst değerinin korunması⁶ ve bireysel özgürlükler⁷ temeline dayalı olan insan hakları teorisi bütün insanların eşit değerde ve eşit insani onurda olduklarına⁸ dair temel bir felsefi anlayıştan kaynaklanmaktadır. İnsanlar arasında yaş, cinsiyet, dünya görüşü, vatandaşlık, etnik köken, felsefi ve dini inanç gibi kimi özellikler bakımından farklılıklar olması doğal olmakla birlikte, bu durum, bütün insanların insan olmaları hasebiyle sahip olmuş oldukları onurları bakımından eşdeğerde oldukları evrensel gerçeğini değiştirmez. Eşit değerde olmaları üzerinden bütün insanlar, adına insan hakları denilen bazı haklar bakımından eşit muamele görmeli ve böylece çok boyutlu kişiliklerini serbestçe gerçekleştirme imkânına sahip olmalıdırlar. Esasen kullanımı diğer insanların haklarına saygı göstermeyle sınırlı olma anlamında sorumluluk da getiren insan haklarının ülküsel anlamını bu noktada aramak gerekir. Bu ülküsel boyutuyla insan haklarının yaşama geçirilebilmesinde devlet en önemli engeli oluşturmaktadır. Zira modern bir toplumsal organizasyonda devlet aygıtına biçilen kapsayıcı rolün cesametine bağlı olarak, bireylerin insan hakları önündeki en büyük tehlikeyi de modern ulus devletler oluşturmaktadır. Bilhassa devletlerin keyfiliklerine karşı verilen mücadeleler insan haklarının sadece tarihsel olarak zuhur etmesinde değil aynı zamanda günümüz insan hakları siyasasında da merkezi bir rol oynaması⁹ sonucuna yol açmıştır. Özel şahıslara ve topluluklara karşı da talep edilebilmesi mümkün olmakla beraber, insan haklarının genellikle devlete karşı ileri sürülebilen haklar olduklarının iddia edilmesinin¹⁰ anlamını da yine burada aramak gerekir.

⁴ Nicole Wegmann, *Ist ein Leben ohne Werte, Normen und Gesetze möglich?*, GRIN Verlag, 2006, s. 20.

⁵ Martin Borowski, *Die Glaubens- und Gewissensfreiheit des Grundgesetzes*, Jus publicum 144, Mohr Siebeck, 2006, s. 85.

⁶ Anuradha Kumar, *Human Rights Global Perspectives*, published by Sarup & Sons, 2002, s. 22.

⁷ S. Daniel Breslauer, *Judaism and human rights in contemporary thought: A bibliographical survey*, Volume 25/Bibliographies and indexes in religious studies, Greenwood Publishing Group, 1993, s. 20.

⁸ Theresia Degener, "Disability as a Subject of International Human Rights Law and Comparative Discrimination Law", in Stanley S. Herr, Lawrence Ogalthorpe Gostin, Harold Hongju Koh, *The human rights of persons with intellectual disabilities: different but equal*, published by Oxford University Press, 2003, pp. 151-184, s. 153.

⁹ Heiner Bielefeldt, "Universale Menschenrechte angesichts der Pluralität der Kulturen", in Hans-Richard Reuter, *Ethik der Menschenrechte, (zum Streit um die universalität einer Idee;1)* (Religion und Aufklärung: Bd. 5), veröffentlicht von Mohr Siebeck, Tübingen 1999, pp. 43-73, s. 64.

¹⁰ S. Maheshwari, *A dictionary of public administration*, Orient Longman, New Delhi, 2002, s. 264.

Bununla birlikte bu açıklamalardan insan haklarının yalnızca ideal, etik ve soyut karakterli bir takım normatif felsefi ilkelerden oluştuğu sonucuna da varmamak gerekir. Esasen insani varlığın ve birlikte var oluşun temeli olarak insan haklarının,¹¹ beşeri ilişkiler dünyasının bütün boyutlarına nüfuz eden karakteri göz önünde bulundurulduğunda böyle dar bir çerçeve içerisine hapsedilmesi düşünülemez. Aksine söz konusu haklar olgusal boyutuyla da ulusal ve uluslararası siyaset ve hukuk düzeninin içeriğini belirleyen temel ilkeleri meydana getirmektedir. Üstelik yaşayan siyasal ve hukuki sistemlerinin varlıkları ve meşruiyetleri günümüzün küreselleşen dünyasında büyük ölçüde insan haklarına bağlı olmalarına göre kabul gördüğünden, bahsi geçen hakların büyük bir sistemik paradigma dönüşümünün amentüsü anlamına geldikleri yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

2. MODERN ZAMANLAR ÖNCESİ İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI DÜZEYDE TARİHSEL GELİŞİMİ

Özünde devlete karşı ileri sürülebilen haklar olarak insan haklarının¹² tarihsel gelişim süreci içerisinde modern zamanlar ve onun altında yatan aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkışına koşut bir ontolojik gelişim süreci izlediği aşikâr olmakla beraber pre-modern dönemlerde de günümüzdeki anlamıyla olmasa da insan haklarını çağrıştıran bazı metinlere rastlamak mümkündür. Şimdi kronolojik sıralamayı esas alarak söz konusu insan hakları metinlerinin ortaya çıkışlarını, içeriklerini ve doğrudukları sonuçları kısaca inceleyelim.

Geleneksel zamanlara ait dünyanın en eski insan hakları beyannameşi olduğu kabul edilen metin M.Ö. 539 yılında Pers İmparatoru Büyük Kiros¹³ tarafından Babil'in kan dökülmeden ele geçirilmesi ile Yahudi sürgünlerin serbest bırakılması ve tapınakların restorasyonunu içerecek şekilde dini hoşgörünün kayda geçirildiği Kiros Silindiri'dir¹⁴. Bu ikisi hususa ilaveten mahut Silindir'in dayandığı üçüncü ana öncül olarak

¹¹ Kofi Annan, "Message by the United Nations Secretary-General", in Barend van der Heijden, *Bahia Tahzib-Lie, Reflections on the Universal Declaration of Human Rights: a fiftieth anniversary anthology*, pp. 18, s. 18.

¹² Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, 2. Baskı, Orion Kitapevi, Ankara, 2011.

¹³ Michael Seear, *An Introduction to International Health*, published by Canadian Scholars' Press, 2007, s. 241.

¹⁴ W. Geoffrey Bromiley, *International Standard Bible Encyclopedia: Volume One: A-D*, Published by Wm. B. Eerdmans Publishing, 1995, s. 847.

ırksal, dilsel ve dinsel eşitliğin politik resmileştirilmesinin yapılması¹⁵ da dikkat çekicidir. Kiros Silindiri'yle yalnızca dini özgürlükler garanti altına alınmamış, aynı zamanda bütün bir Antik İran'da kölelik kurumu efektif bir şekilde kaldırılmıştır¹⁶.

İnsan haklarının antikçağdaki kökeni, İ.Ö. 300 civarında yaşayan Yunanlı filozof Zenon'un kurduğu ve insanın herşeyden evvel, yalnızca insan elinin yaptığı kanunlarla sınırlı olmayan doğal hukuka göre yargılanmasını öngören Stoa felsefesine kadar götürülmektedir¹⁷. Köleci bir toplum ve ekonomide yaşamalarına karşın, Stoacılar göre insanlar evrenin ereğidir¹⁸ ve doğaları gereği eşit oldukları için adalet ve yasallık onların temeldeki eşitliğini başlangıç noktası olarak almak zorundadır ki esasen adil bir yönetim işte bu doğa yasasıyla bağlı olmalıdır.¹⁹ Vatandaş olup olmamasına göre hukunun tatbiki ve haklar arasında önemli ayrımlar yapan Roma İmparatorluğu da antikçağ Yunan felsefesinden bu bağlamda etkilenmiş ve uluslar hukuku (ius gentium) adı verilen bir çeşit doğal hukuk anlayışından türeyen belli evrensel hakların, vatandaşlığına bakılmaksızın, herkese uygulanması kabul edilmiştir²⁰. Stoa'cı anlayışın bu evrenselci yaklaşımı, Ortaçağ Hristiyan teoloji düşüncesindeki bütün insanların Tanrı karşısında eşit olduklarına dair temel ilke²¹ ile devam etmiştir. Hristiyanlık bütün insanların Tanrı karşısında eşit ve özgür olduklarını kabul etmektedir ki buradaki eşitlik ve özgürlük teoremleri insan hakları düşüncesinin merkezi teoremlerini meydana getirmektedir.²² İnsan haklarının çekirdeğini oluşturan insan

¹⁵ Kaveh Farrokh, *Shadows in the desert: ancient Persia at war*, published by Osprey Publishing, 2007, s. 44.

¹⁶ John Wall, *Ethics in Light of Childhood*, *G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series*, published by Georgetown University Press, 2010, s. 114.

¹⁷ Ahmet Cemal, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1054, Açıköğretim Fakültesi yayını No: 572, Eskişehir, 2005, s. 91.

¹⁸ Kurtuluş Dinçer, *Felsefe*, Alper Altunay (Ed.), Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1415, Açıköğretim Fakültesi yayını No: 760, Eskişehir, 2002, s. 154.

¹⁹ Thomas Fleiner, Lidija R. Basta Fleiner, *Allgemeine Staatslehre: über die konstitutionelle Demokratie in einer multikulturellen globalisierten Welt*, *Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft: Abteilung Rechtswissenschaft*, 3. Auflage, veröffentlicht von Springer, 2004, s. 154.

²⁰ Cemal, a.g.e., s. 91.

²¹ Karl-Heinz Volkman-Schluck, *Politische Philosophie*, veröffentlicht von Vittorio Klostermann, 1974, s. 151.

²² Gerhard Robbers, "Menschenrechte und Christentum", in Bernd von Hoffmann (Ed.), *Universalität der Menschenrechte: kulturelle Pluralität, Rechtspolitisches Symposium. Legal Policy Symposium Series, Band 7/Legal Policy Symposium*, veröffentlicht von Peter Lang, 2009, pp. 87-92, s. 87.

onuru kavramının²³ Stoa felsefesi ile erken dönem Hristiyanlığına dayandırılması²⁴ da bu bağlamda bir tespit olarak ifade edilmelidir. Varlıkların efdali ve en şerefliisi olarak kabul ettiği²⁵ insanlarla ilgili İslam dininin de Kur'an ve Sünnet'le getirmiş olduğu fıkıh kurallarında da adalete, eşitliğe, özgürlüğe, kişilik haklarına, insan hak ve özgürlüklerinin dokunulmazlığına yer veren temel ilkeler mevcut bulunmaktadır.²⁶

Kronolojik sıra itibarıyla Kiros Silindiri'nden sonra insan hakları bağlamında değinilmesi gereken ikinci kadim metin Hint İmparatoru Büyük Asoka'nın fermanlarıdır. Hindistan tarihinin en büyük hükümdarı olduğu büyük ölçüde kabul gören Asoka'nın (M. Ö. 269-232) saltanat dönemi fetih, talan ve öldürmelerle başlamış, Budizm inancına geçmesinden sonra ise kana susamış geçmişinden vicdan azabı duyarak, iyiliksever bir şekilde ülkesini yönetmeye çalışmıştır²⁷. Şiddet karşıtı bildirgeler olan İmparator Asoka'nın fermanları mahkumların benzer tarzda cezalandırılması gibi bir çok sosyal hakkı tesis ettiği gibi,²⁸ geniş toprakları boyunca dinler arasında hoşgörü ve uyumu emretmiş,²⁹ özgürlüğe ve toleransa ise toplumun temeli olarak atıfta bulunmuştur³⁰. İnsanların dil haklarını tanıyan ilk hükümdar yine Asoka'dır.³¹ Başkentinde hayvanların kurban edilmesini yasaklamıştır ve hatta vejetarizmi teşvik etmiştir.³² Bu özellikleri nedeniyle Theravada Bud-

²³ Wolfgang Vögele, "Menschenwürde und Gottebenbildlichkeit", in Jörg Dierken, Arnulf von Scheiliha (Editors), *Freiheit und Menschenwürde: Studien zum Beitrag des Protestantismus*, Band 16/Religion in philosophy and theology, veröffentlicht von Mohr Siebeck, 2005, pp. 265-276, s. 273.

²⁴ Klaus Peter Petersen-Fuglsang, *Christentum- Wegweiser aus den Wertekrisen*, BoD – Books on Demand, 2007, s. 95.

²⁵ A. Ebül-berekât Süveydi, *Hak Sözü'nün Vesikaları*, Otuzaltıncı Baskı, Hakikat Kitapevi yayınları No: 2, İstanbul, 2008, s. 399.

²⁶ Mehmet Paçacı, Mehmet Görmez, İbrahim Çalışkan, *İslam Dininin Temel Kaynakları*, 7. Baskı, Ahmet Nedim Serinsu (Ed.), Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1050, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 576, Eskişehir, 1999, s. 371.

²⁷ William J. Duiker, Jackson J. Spielvogel, *World History*, Volume 1: to 1800, Sixth Edition, published by Cengage Learning, 2009, s. 58.

²⁸ Wall, a.g.e., s. 114.

²⁹ Juan R. Cole, "Human Rights and Bahai Faiths", in Lee, A. A., *Circle of unity: Bahá'í approaches to current social issues*, published by Kalimat Press, 1984, pp. 117-134, s. 120.

³⁰ Andrew Byrnes, Hilary Charlesworth, Gabrielle McKinnon, *Bills of Rights in Australia: History, Politics and Law*, published UNSW Press, 2009, s. 2.,

³¹ Monica Tomar, Srivastava, D. S., *Secondary Education*, published by Gyan Publishing House, 2005, s. 113.

³² Judith E. Walsh, *A brief history of India*, published Infobase Publishing, 2006, s. 39.

istleri Asoka Fermanları'na ilk insan ve hayvan hakları bildirgesi olarak atıfta bulunmaktadır.³³

"İnsan haklarıyla ilgili geleneksel zamanlara ait üçüncü önemli metin Medine Sözleşmesi'dir. Medine'ye M.S. 622 yılında varmasından kısa bir süre sonra Hz. Muhammed "Medeni Anayasası" olarak bilinen bir barış antlaşması hazırlamıştır ki bununla uyumlu ve hoşgörülü bir toplum oluşturabilmek için Müslüman, Yahudi ve Pagan toplumlarına bir dizi hak ve sorumluluk getirilmiştir.³⁴ İlk İslam devletini filen kuran söz konusu Anayasa'nın yazılmasıyla kabileler arası korkunç savaflara son verilmesi ve bu üç toplumun tek bir ümmet olma bağlamında bir araya getirilmesi³⁵ amaçlanmıştır. Kendi hukukuna uygun hareket eden Müslüman ve Yahudilere eşit haklar tanıyan,³⁶ yönetimle ilgili meselelerde kendilerine söz hakkı tanımak suretiyle çoğulcu bir toplumda bütün yurttaşlar için eşit hakları yürürlüğe koyan³⁷ Medine Anayasası insan hakları konusundaki ilk örneklerden birini oluşturmaktadır.³⁸

Hz. Muhammet tarafından M.S. 632 yılında³⁹ değişik yer ve zamanlarda irad edilen ve insanlığın haklarını, özgürlük ve görevlerini özetli bir şekilde gösteren Veda Hutbesi'nin de insan hakları bakımından önemli bir kaynak oluşturduğu⁴⁰ açıktır. İnsanların hayatları, hay-siyetleri, şerefleri ve mallarının kutsallığı ile müminlerin kardeşliği⁴¹ yanında, Arab olanın olmayandan, beyazın karaya, karanın beyaza üstünlüğü bulunmadığına,⁴² varsa ancak takvaya dayalı bir üstünlüğün

³³ Jean A. Leshner, *Pathways to Peace: Interreligious Readings and Reflections*, G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, published by Cowley Publications, 2005, s. 74.

³⁴ Jamie Stokes, *Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East*, Anthony Gorman and Andrew, Newman, Historical Consultants, Volume One, *Facts on File library of world history*, published by Infobase Publishing, 2009, s. 99.

³⁵ Sara Roy, *Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector*, *Princeton Studies in Muslim Politics*, published by Princeton University Press, 2011, s. 54.

³⁶ Eluma Ikemefuna Sylls, *Terrorism: A Global Scourge*, published by AuthorHouse, 2007, s. 276.

³⁷ Phyllis Chew, Ghim Lian, *Emergent lingua francas and world orders: the politics and place of English as a world language*, Volume One *Routledge studies in sociolinguistics*, published by Taylor & Francis, 2009, s. 82.

³⁸ Craig S. George, *On God's Path: The Unfolding Story of Humanity*, published by AuthorHouse, 2010, s. 63.

³⁹ Masoud Kheirabadi, *Islam, Religions of the World*, Infobase Publishing, 2004, s. 28

⁴⁰ Şaban Günbey, *Veda Hutbesi*, Zinde Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 9.

⁴¹ Samiha Ayverdi, *Dünden Bugüne Ne Kalmıştır?*, 1. Baskı, Kubbealti Publishing No: 134, Baskı Özal Matbaası, İstanbul, 2006, s. 124.

⁴² Günbey, a.g.e., s. 56.

varlığından söz edileceğine işaret buyurulan Veda Hutbesi'nin⁴³ insan hakları bakımından önemli bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

Orta Çağdaki diğer belgelerden farklı olarak günümüzde de geçerliliğini koruyan Magna Charta Libertatum, kişisel özgürlüğün ve hukuk devletinin gelişimi bakımından insanlığın vermiş olduğu mücadelenin hukuksal tarihinde dönüm noktasıdır.⁴⁴ Öyle ki Kuzey Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki geçmiş yüzyıllara ait insan hakları tarihinin İngiltere'deki 1215 tarihli Magna Charta ile başlatılabilmesi mümkündür.⁴⁵ Magna Charta esasında Papa III. Innocent, Kral John ve İngiliz Baronları arasında kralın yetkileri konusunda ilgili olarak çıkan uyuşmazlık neticesinde yazılmış⁴⁶ bir anlaşmadır. Başka bir ifadeyle 1200'lerin başında tahta geçen Kral John'un Fransızlarla yaptığı savaşta yenilmesi üzerine kendisini afaoruz eden Papa ve isyan eden baronlarıyla anlaşması neticesinde ortaya çıkmıştır.⁴⁷ Bu bağlamda örneğin yurttaşların genel yaşam hakkı ilk defa yazılı bir belgeyle tespit edilmiştir.⁴⁸ Buna, yerleşme ve seyahat hürriyeti ile mülkiyet ve adil yargılanma haklarını da eklemek gerekir. Nitelik Magna Charta'nın 39. maddesi insan hakları genel kavramı içerisinde çok önemli bir yer işgal eden mahut hakları şu şekilde garanti altına almaktadır: "Hiç bir hür şahıs kendi eşitlerinin veya ülkenin yasalarına uygun olarak yapılmış bir muhakeme ile karar verilmedikçe tutuklanamaz, hapsedilemez, mal ve mülkünden mahrum bırakılamaz, kanun dışı ilan edilemez, sürgüne gönderilemez veya herhangi bir şekilde zarara uğratılamaz."⁴⁹ Magna Charta'ya daha genel ve derli toplu bir bakış açısıyla doktrinde Eroğul güvence altına alınan uyruk haklarının en önemlilerinin şunlardan oluştuğunu ifade etmektedir: Adaletin satılamaması, reddedilmemesi, geciktirilememesi; suçsuz ceza verilemeyeceği ilkesi; cezanın suça orantılı olması; zorlamanın yasaklanması; kendilerinden izin alınmadan uyrukla-

⁴³ Ayverdi, a.g.e., s. 124.

⁴⁴ Fleiner, *Constitutional Democracy in a Multicultural and Globalized World*, s. 223.

⁴⁵ Karl Heinz Ignatz Kerscher, *Postmoderne Pädagogik: Fächerübergreifende Bildungsaufgaben für Erziehung, Schule und Hochschule*, veröffentlicht von Grin Verlag, 2011, s. 129.

⁴⁶ L. A. Michael, *The Principles of Existence & Beyond*, published by Lulu.com, 2007, s. 39.

⁴⁷ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 1. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2010, s. 331.

⁴⁸ Franziska Senze, *Der Einfluss des Human-Security-Konzeptes auf die Menschenrechte*, veröffentlicht von Grin Verlag, 2009, s. 34.

⁴⁹ Söz konusu maddenin İngilizce metni için bkz. örneğin http://www.bl.uk/treasures/magnacarta/translation/mc_trans.html, 19.04.2011.

rın araçlarının kullanılamaması; ülkeye giriş ve çıkış yapmanın serbest hale gelmesi; bütünüyle bir ticaret serbestliğinin mevcudiyeti.⁵⁰

3. MODERN ZAMANLARDA İNSAN HAKLARININ ULUSLARARASI DÜZEYDE TARİHSEL GELİŞİMİ

Modern zamanlarda insan haklarının gelişimini konuya ilişkin dönüm noktası olması nedeniyle II. Dünya Savaşı'na kadarki dönem ve sonrası diye ikiye ayırıp inceleyeceğiz.

3. 1. İkinci Dünya Savaşına Kadar İnsan Haklarının Uluslararası Dü- zeyde Gelişimi

Bireysel insan hakları konusundaki modern fikirler yaklaşık dört yüzyıl önce ifade edilmeye başlanmıştır.⁵¹ John Locke ve Thomas Paine, bireysel haklar ve eşitlik teorileri insan hakları tarihinde önemli rol oynayan iki ünlü düşünürdür.⁵² Bu ikisine, her bireyin otonom ahlaki özneler olarak kendi eylemlerini akıl yoluyla yönetebileceklerine dair teorisiyle⁵³ kişilere saygı, bireysel haklar öğretisi ve insan kişinin onurunun teyit edilmesi temeline dayalı ahlaka güçlü bir temel kazandıran⁵⁴ Immanuel Kant'ı da ilave etmek gerekir. Fikirleriyle insan hakları alanında öncülük yapan bu üç düşünürün yanında Aydınlanma Çağı'nda insan haklarının teorik temelini belirginleştirilip genişletilmesindeki çalışmalarıyla katkıda bulunmuş diğer önemli düşünürler olarak Thomas Hobbes (1588-1679), John Stuart Mill (1806-1873), Harriet Taylor Mill (1807-1858), Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Olmype de Gouges (1748-1793) ve Mary Wollstonecraft'ın (1759-1797) isimlerinin zikredilmesi de mümkündür.⁵⁵

⁵⁰ Cem Eroğlu, *Anatüzye Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş)*, 11. Bası, İmaj Yayınevi, Ankara, 2010.

⁵¹ Priscilla Alderson, *Young children's rights: exploring beliefs, principles and practice*, *Children in charge series*, Edition 2, Jessica Kingsley Publishers, 2008, s. 47.

⁵² Karsten Kheilhack, *What in Your Opinion, Has Been the Most Significant Impact of the Incorporation of Human Rights Legislation Into British Law?*, *Akademische Schriftenreihe*, veröffentlicht von Grin Verlag, 2003, s. 3.

⁵³ A. A. Corinne Packer, *Using human rights to change tradition: traditional practices harmful to women's reproductive health in sub-Saharan Africa*, Volume 13/*School of Human Rights Research series*, published by Intersentia, 2002, s. 152, footnote 104.

⁵⁴ Stephen J. Pope, "Natural Law in Catholic Social Teachings", in Kenneth R. Himes (Ed.), *Catholic social teaching: commentaries and interpretations*, published by Georgetown University Press, 2005, pp. 41-72, s. 48.

⁵⁵ Zehra F. Kabasakal Arat, *Human rights worldwide: a reference handbook*, *Contemporary world issues*, published by ABC-CLIO, 2006, s. 5.

Esas itibarıyla modern bir fikir olarak insan haklarını “doğal haklar” adıyla ilk kez ifade eden filozof İngiliz John Locke’dur.⁵⁶ İnsan hakları fikrinin gelişiminde öğretisi aşırı bir şekilde yaygınlık kazandığı görülen Locke (1632–1704); insanın doğa halinde yaşarken mevcut bulunan yaşam, özgürlük, (keyfi yönetimden arınma) ve mülkiyetten oluşan bazı belirli hakların varlığını aksiyomatik olarak kabul etmekte ve medeni toplumsal yaşama geçmek için insanların yaptığı sosyal sözleşmenin bu hakları güvence altına almak için oluşturulduğunu⁵⁷ ileri sürmektedir. Locke’a göre devletin yegâne amacı bu bireysel hakları korumaktır ve ancak temsili bir yönetim Tanrı tarafından verilen bu hakları etkili bir şekilde koruyabilir.⁵⁸

Daha sonra Thomas Paine (1737–1809)⁵⁹ 1792 yılında yayımladığı “The Rights of Man” başlıklı ünlü risalesiyle insan haklarının korunmasının nedenini daha da geliştirmiştir.⁶⁰ Paine söz konusu eserinde özellikli bir ifade olarak ilk defa “insan hakları”nı kullanmış ve insanın topluma, doğal olarak sahip olduğu hakların daha iyi bir şekilde güvence altına alınması için girdiğini⁶¹ ileri sürmüştür. Paine’e göre doğal hakları koruyamayan bir devlete karşı direnme hakkı da tetiklenmiş olacaktır.⁶²

Yukarıda izah edildiği üzere temeli tarihsel süreç içerisinde daha eski zamanlarda atılan bütün bu felsefi ve düşünsel çabaların soyut düzeyden kurtularak devlet ve toplum düzenini somut hak ve özgürlükler olarak etkilemeye başlaması ilk defa 1628 tarihli Petition of Rights (Haklar Dilekçesi)⁶³ ile mümkün olmuştur. Egemenlik konusunda kutsal bir hakka sahip olması nedeniyle ülkeyi parlamentosuz yönetebileceğini düşünen I. Charles’ın (tökezlediği Fransa ve İspanya savaşları nedeniyle)⁶⁴ Parlamentodan daha fazla para istemi reddedilmiş, bunun üzerine

⁵⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 127.

⁵⁷ Joseph Wronka, *Human rights and social policy in the 21st century: a history of the idea of human rights and comparison of the United Nations Universal Declaration of Human Rights with United States federal and state constitutions*, published by University Press of America, 1998, s. 65.

⁵⁸ Kabasakal, a.g.e., s. 5.

⁵⁹ Chris Evans, *Debating the revolution: Britain in the 1790s*, *International Library of Historical Studies*, published by I.B.Tauris, 2006, s.155.

⁶⁰ A. H. Qasmi, *International encyclopaedia of Islam*, Gyan Publishing House, 2006, s. 201.

⁶¹ Sabine C. Carey, Mark Gibney, Steven C. Poe, *The Politics of Human Rights: The Quest for Dignity*, published by Cambridge University Press, 2010, s. 21.

⁶² Barbara Emadi-Coffin, “Human Rights”, in D. N. MacIver, *Political issues in the world today*, published by Manchester University Press, 2004, pp. 113–130, s. 115.

⁶³ Eroğul, a.g.e., s. 43.

⁶⁴ *European History Builder for Admission & Standardized Tests*, *Skill Builders Series*, REA Research & Education Assoc., 1996, s. 154.

Kral varlıklı birçok İngiliz yurttaşını borçlandırmış ve katkıda bulunmayı reddeden yetmiş altı İngiliz centilmenini hapsetmiştir.⁶⁵ Bunun üzerine Lordlar ve Avam Kamaraları birleşerek Kral'a karşı muhalefete geçmiş ve "Haklar Dilekçesi"ni kabulü karşılığında kendisine vergi yetkisi vermeyi⁶⁶ kabul etmişlerdir. Britanya'daki sivil özgürlükleri genişleten önemli bir belge olarak⁶⁷ "Haklar Dilekçesi", I Charles yönetiminde daha yoğunlaşan Kral ve Parlamento arasındaki uyuşmazlığın sonucunda, bu ikincisinin aşağıdaki ilkeleri kabul etmesiyle ve birincinin de imzalamasıyla ortaya çıkmıştır: Kralın hukuka bağlı olması; Parlamentonun onayı olmadan Kralın vergi koyamaması; tebaasını borçlanmaya zorlayamayacağı; barış zamanlarında sıkıyönetim ilan edemeyeceği; yurttaşların yargılamasız hapsedilemeyeceği; özel evlerin askeri mesken haline getirilemeyeceği.⁶⁸

İngiliz Parlamentosu tarafından 1679'da kabul edilen Habeas Corpus Act ile Kralın nedensiz olarak tutuklama ve gözaltına alma yetkisini kısıtlayan bir mahkeme ilamının şeklen oluşturulması hakkı düzenlenmiştir.⁶⁹ Habeas Corpus, Anglo-Amerikan hukukunda en temel bireysel haklardan biri olarak kabul edilmekte ve hapsedilen veya özgürlüğünden mahrum bırakılan her yurttaşın bir mahkeme önünde gözaltı nedeninin araştırılmasını dilekçe vermek suretiyle araştırılmasını isteme garantisini içermektedir.⁷⁰

Üçüncü büyük İngiliz bildirgesi olan 1689 tarihli Bill of Rights, II James'in parlamentoyu feshetmesi ve ülkeden kaçması üzerine⁷¹ başa geçen William'ın Birinci Parlamentosu tarafından 25 Ekim 1689 tarihinde kabul edilmiş olup, İngiliz Parlamentosu'nun egemenlik konusundaki

⁶⁵ William H. Burnside, Allen Horstman, *The Essentials of European History: 1648 to 1789, Bourbon, Baroque, and Enlightenment*, Essentials Series, Essentials Study Guides, Volume 2/The Essentials of European History, Allen Horstman, Volume 2/The Essentials of European History: 1648 to 1789: Bourbon, Baroque, and Enlightenment, William H. Burnside,, Research & Education Assoc., 1990, s. 63.

⁶⁶ A.g.e.

⁶⁷ Hamid R. Kusha, *Defendant rights: a reference handbook* *Defendant rights: a reference handbook, Contemporary world issues, ABC-CLIO E-Books, ABC-CLIO, 2004*, s. 148.

⁶⁸ Birdsall S. Viault, *Schaum's Outline of Modern European History*, McGraw-Hill's core books Schaum Series, McGraw-Hill's college core books, McGraw-Hill Professional, 1990, s. 95.

⁶⁹ Christopher P. Latimer, *Civil Liberties and the State: A Documentary and Reference Guide*, Documentary and Reference Guides, ABC-CLIO, 2011, s. 7.

⁷⁰ Samuel Walker, *Civil liberties in America: a reference handbook*, Contemporary world issues, ABC-CLIO, 2004, s. 149.

⁷¹ Rev M. Stephen, *Human rights: concepts and perspectives*, published Concept Publishing Company, 2002, s. 14.

üstünlüğü ile bütün İngilizlerin hak ve özgürlüklerini teyit etmektedir.⁷² Bu bağlamda garanti altına alınan hak ve özgürlüklerden bazıları şunlardır: Dilekçe hakkı, Protestan tebaanın hukukun müsaade ettiği şekliyle silah taşıyabilmesi; Parlamento üyelerinin seçim özgürlüğü; Parlamento'da ifade özgürlüğü ve yargılamalarda jüri hakkı.⁷³ Bu sayılanlara; Parlamente'nin sıklıkla toplantı yapması, Parlamento seçimlerine müdahalede bulunulmaması, Parlamente'nin çıkardığı kanunların Kral'da dâhil olmak üzere herkesi bağlayacak olması (dolayısıyla Kralın fermanlarının kanunlara aykırı olamayacağı), asker ve vergi toplanmasının ancak parlamente'nin izniyle olabilmesi hükümlerinin de ilave edilmesi gerekir.⁷⁴

Amerika kıtası da insan hakları konusundaki bu gelişmelere kayıtsız kalmamış ve bütün insanların doğası gereği özgür, bağımsız ve bazı haklara sahip olduğunu ifade eden Virjinyalı politikacı George Mason'ın John Locke'den etkilenerek yazdığı Virjinya Bildirisi⁷⁵ önemli bir dönüm noktası olmuştur. Virjinya temsilcilerinden oluşan özgür ve tam bir Konvansiyon tarafından 12 Haziran 1776 tarihinde kabul edilen söz konusu bildiri,⁷⁶ İngiltere'de Parlamento'nun Kral ile olan çetin mücadelesinde kabul ettiği ve John Locke'un felsefi temellerini oluşturduğu doğal hukuk ve haklar görüşüne dayalı bir insan hakları hukukunun adı geçen eyalet bakımından da kabul edildiği anlamına geliyordu.

Her ne kadar resmi olarak Connecticut'tan Thomas Jefferson ve Roger Sherman ile New York'tan John Adams, Benjamin Franklin ve Robert Livingston'dan meydana gelen bir Komite eliyle yazıldıysa da gerçekte yazım stilinden Thomas Jefferson'un kaleme aldığı anlaşılan Amerikan Bağımsızlık Bildirisi,⁷⁷ Amerikan Kongresi tarafından 4 Temmuz 1776'da kabul edilmiştir.⁷⁸ Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, John Locke'un doğal haklar ile yönetilen ve yönetenler arasındaki toplumsal sözleşme teorisi-

⁷² Abha Trivedi, *Glimpses Of European History (1450-1945)*, published by Sarup & Sons, New Delhi, 2007, s. 15.

⁷³ Amos J. Peaslee, *Constitutions of nations*, Brill Archive, Copyright by Martinus Nijhoff, The Hague Netherlands, 1956, s. 506.

⁷⁴ Bkz. Eroğul, a.g.e., s. 45.

⁷⁵ Michael Burgan, *The Declaration of Independence, We the people (Series) (Compass Point Books)*, Compass Point Books, 2001, s. 29.

⁷⁶ Josephine F. Pacheco, (Ed.), *The Legacy of George Mason, Volume one/George Mason lectures*, published Associated University Presses, 1983, s. 139.

⁷⁷ Joseph R. Conlin, *The American Past: A Survey of American History, Volume 8*, Cengage Learning, 2009, s. 139.

⁷⁸ Cal Jillson, *American Government: Political Development and Institutional Change*, Edition 5, published by Taylor & Francis, 2009, s. 27.

ni yeniden ifade etmiştir.⁷⁹ Bildirge'de insanların yaşam, özgürlük ve mutluluğu arama haklarından bahsedilmiştir.⁸⁰ Mahut Bildirge'de, insanların özgür bir şekilde doğdukları ve özgür bir şekilde yaşam sürme haklarının olduğu, bir devletin bu özgürlükleri korumak ve bunlardan insanların eşit şekilde yararlanmasını sağlamak yerine bunlara müdahalede bulunması halinde, varlık nedenini yitirmesi nedeniyle, kendisine karşı ayaklanmanın bir hak ve ödev olduğu ifade edilmiştir.⁸¹

1787 tarihli Amerikan Anayasası'nda 1789-1791'de yapılan ve alışıldık üzere Bill of Rights olarak isimlendirilen 10 ek değişiklikle, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve Anayasa yanında üçüncü kurucu esas belgenin yürürlüğe konulmasıyla, yeni ABD ulusal yönetiminin kurulması tamamlanmış oldu.⁸² Bu bağlamda örneğin birinci değişiklikle ifade, din, ibadet, basın, hükümete dilekçe verme ve toplanma özgürlükleri; ikinci değişikle silah taşıma özgürlüğü; beşinci değişiklikle hiç kimsenin yargılama olmaksızın özgürlüğünden ve mülkiyetinden mahrum edilemeyeceği; altıncı ve yedinci değişikliklerle ise jüri bir mahkemede adil yargılanma hakkı düzenlenmiştir.⁸³

İngiltere ve ABD'de insan hakları konusunda ilan edilen bildirgele-
rin Fransa'daki yansıması Fransız Devrimi'nin ardından Fransız Ulusal Meclisi'nce kabul edilen ve bütün insanlara bir dizi bireysel kolektif hak veren Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile olmuştur. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde geçen ve bütün insanların eşit yaratıldıklarını ve bazıları yaşam, özgürlük ve mutluluğu arama hakkından oluşan belirli devredilemez hakların kendilerine yaratıcıları tarafından bahşedildiğine ilişkin kendiliğinden açık olan gerçek, 13 yıl sonra, bu defa Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle teyit edilmiştir.⁸⁴ Bildirge'nin bu konuya ilişkin metni formülasyonu şöyledir: "*İnsanlar özgür doğarlar ve yaşarlar, haklar yönünden eşittirler. Her siyasal topluluğun amacı insanın doğal haklarını muhafaza etmektir. Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve*

⁷⁹ Kenneth Dautrich, David A. Yalof, David F. Prindle, Charledean Newell, Mark, Shomaker, *American Government: Historical, Popular, and Global Perspectives - Texas Edition*, Cengage Learning, 2010, s. 34.

⁸⁰ Norman E. Bowie, Robert L. Simon, *The individual and the political order: an introduction to social and political philosophy*, G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, Edition 4, published by Rowman & Littlefield, 2008, s. 59.

⁸¹ Eroğlu, a.g.e., s. 56.

⁸² Joseph M. Bessette, Jr. Pitney, John J., *American Government and Politics: Deliberation, Democracy and Citizenship*, Election Update, Cengage Learning, 2011, s. 56.

⁸³ Kindred Howard, *Passing the Georgia EOCT in U.S. History*, American Book Company, Inc., 2007, s. 57.

⁸⁴ Maheshwari, a.g.e., s. 263.

baskıya karşı koymaktır"⁸⁵. Bildirge 17 hakkı insanın doğal, devredilemez ve kutsal hakları olarak ilan etmiştir⁸⁶. Siyasal dizgeyi bir yana bırakacak olursak, Bildirgenin 17 maddesi içinden haklarla ilgili olanların "özgürlük, mülkiyet, güvenlik, baskıya direnme, eşitlik (yasa önünde eşitlik), söz, yazı ve yayın özgürlükleri" olarak sıralanması mümkündür⁸⁷.

Siyasal alanda ulusların haklarının insan haklarının yerini almaya başlaması ve 1850'lerden itibaren felsefede Marksist, faydacı ve pozitivist görüşlerin ağırlık kazanmasıyla İngiliz, Amerikan ve Fransız Bildirilerine egemen olan doğal haklar yaklaşımı etkisini yitirmeye başlamış ve bu durum 1930'lara kadar devam etmiştir.⁸⁸ Bu bağlamda, 18 yüzyılda filizlenen insan hakları düşüncesi 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadarki süre içerisinde anayasa hukuku bakımından tanınan temel haklara dönüşmeye başlamıştır ki bu durum insanın insan olması nedeniyle sahip olduğu insan hakları düşüncesinin özüne aykırı olarak, içeriği ve buna uygun olarak güvence altına alınması yere ve zaman göre değişen bir pozitivist insan hakları anlayışının⁸⁹ ortaya çıkmasına neden olmuştur. Felsefi bakımdan doğal hak anlayışına dayalı olmayan bir insan hakları düşüncesinin bu şekilde yere ve zamana göre görecelilik kazanmasının onun ahlaki etkisini ve gücünü zayıflatacağı aşikârdır. 1917 tarihli Meksika ve 1919 tarihli Federal Almanya Weimar Anayasası ile bu sonuncu örneği izleyerek I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan 1920 Estonya, 1920 Çekoslovakya, 1921 Yugoslavya, 1921 Polonya ve 1932 Romanya Anayasaları örneklerinde de görüldüğü üzere asıl yirminci yüzyılda anayasalar ve kanunlarla düzenlenme yoluna gidilen insan haklarının yeniden güçlenmesi totaliter diktatörlüklere duyulan nefretin etkisiyle ancak II. Dünya Savaşı'nın ertesinde mümkün olabilmıştır⁹⁰ ki bu durum felsefi anlamda doğal hukukun insan hakları anlayışına dönüşü anlamına gelmiştir.

⁸⁵ McNeese Tim, *History of Civilization - The Age of Napoleon*, Lorenz Educational Press, 2000, s. 4.

⁸⁶ Prakash Talwar, (Ed.), *Human Rights*, Gyan Books, 2006, s. 22.

⁸⁷ Eroğul, a.g.e., s. 74.

⁸⁸ Erdoğan, a.g.e., s. 130.

⁸⁹ Noriyuki Inoue, "Eine Seite der japanischen Verfassungskultur: Einfluss der deutschen Theorie auf das japanische Grundrechtsverständnis", in *Alexander Blankenagel, Peter Häberle, Ingolf Pernice, Helmuth Schulze-Fielitz, Markus Kotzur* (Editors), *Verfassung im Diskurs der Welt*, veröffentlicht von Mohr Siebeck, 2004, pp. 501- 516, s. 501.

⁹⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 130-131.

3. 2. İkinci Dünya Savaşından Sonra İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Gelişimi

Öncelikle, II. Dünya Savaşı sonrası insan haklarının uluslararası düzeyde gelişimine egemen üç önemli eğilimin mevcut olduğunun ifade edilmesi gerekiyor. Bunlardan ilki insan haklarının devletlerin ve hatta diğer uluslararası kişi ve kuruluşların işlem ve eylemlerinin meşru olup olmadığını belirleyen temel bir ilke haline gelmiş bulunmasıdır. Buna göre insan haklarını ihlal eden bütün tasarruflar, ulusal egemenlik yetkilerinin kullanılması argümanı da de dâhil olmak üzere, hiçbir şart ve kayıt altında mazur görülmemekte ve gayri meşru kabul edilmektedir. Bir diğer eğilim insan hakları katalogunun giderek zenginleşmesidir. Başlangıçta sadece kişi hak ve hürriyetleriyle siyasi haklardan oluşan Birinci Kuşak Haklar ile Ekonomik ve Sosyal Haklar adı verilen İkinci Kuşak Hakların insan hakları olduğu kabul edilirken, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bunlara Üçüncü Kuşak Haklar da eklenmiştir. "Dayanışma hakları" da denilen söz konusu haklara örnek olarak barış hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, tarihsel kalıntıların bulundukları yerlerde görülebilmesi hakkı ile tabi kaynaklardan ekonomik bir şekilde yararlanabilmesine ilişkin hak bu kategoride sayılabilir.⁹¹ Bütün bunlara ilaveten doktrinde bilimsel gelişmelerin kötüye kullanımı ihtimaline karşı insan onurunu korumak ve böylece bio-tıp alanındaki hızlı gelişmelerin bu konuda ortaya çıkarabileceği yeni tehditleri karşılamak amacıyla dördüncü kuşak hakların ortaya çıktığından bile söz edilmektedir ki 1997 yılında Oviedo'da imzalanan İnsan Hakları ve Bio-tıp Sözleşmesi'nin bu bağlamda ifade etmek gerekir⁹². Nihayet insan hakları alanında II. Dünya Savaşı sonrası görülen üçüncü güçlü eğilim olarak küreselleşme olgusu ifade edilmelidir. Özellikle ulaşım ve iletişimin inanılmaz boyutlarda gelişip, hız kazandığı bir küresel ortamda insan hakları ihlalleri kısa sürede uluslararası kamuoyunun bilgisine ulaşmakta ve güçlü bir kamuoyu mekanizmasıyla bunlara karşı tepki gösterilmektedir.

İnsan hakları konusunda ortaya çıkan bu üç eğilime kaynaklık eden olay hiç şüphesiz II. Dünya Savaşı'dır. İnsanlık tarihinde daha önce görülmedik ölçüde bir insani ve maddi yıkıma yol açan II. Dünya Savaşı'nda yaşanan acıların tekrar etmesini önlemek için uluslararası toplum

⁹¹ Yener Şişman (Ed.), Ö. Zühtü Altan, Özgür Tonus, Banu Uçkan, *Uluslararası Çalışma Normları*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1566, 2005, s. 116.

⁹² Moucheboeuf Alcidia, *Minority rights jurisprudence*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2006, s. 304.

arayış içerisine girmiş ve bunun sonucu olarak Birleşmiş Milletler Antlaşması ortaya çıkmıştır. Devletlerin kendi içlerinde özgürlüklere saygı göstermesi ile devletler arasındaki barışın devamı arasındaki bağlantının II. Dünya Savaşı dolayımında kabul edilmesiyle birlikte, bu görüş, Birleşmiş Millet Antlaşması'nda da yansımaları bulmuş ve söz konusu Antlaşma'nın Giriş Kısmı'nda insan hakları tanınmıştır.⁹³ Nitekim 1945 tarihli mahut Antlaşma'nın Giriş Kısmı'nın ikinci paragrafında, temel insan haklarına, insan şahsiyetinin haysiyet ve değeri yanı sıra, erkeklerle kadınların ve büyük milletlerle küçük milletlerin eşit haklara sahip olduklarına dair inancın yeniden ilan edildiği ifade edilmektedir.⁹⁴ Giriş Kısmı'nın hemen ardından gelen ve Birleşmiş Milletlerin amaçlarını ortaya koyan birinci maddenin üçüncü paragrafında ise ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl özelliklerdeki uluslararası problemleri çözmede ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı yapılmaksızın herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini gerçekleştirmekten bahsedilmektedir.⁹⁵ Antlaşma'nın 55. ve 56. maddelerinde ise üye devletlere, gerek birlikte gerekse de ayrı ayrı bir şekilde olmak üzere; ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı yapmaksızın insan haklarına ve temel özgürlüklere bütün dünyada saygı gösterilmesini sağlamak için B.M. ile işbirliğinde bulunma yükümlülüğü getirilmektedir.⁹⁶

İnsan haklarının uluslararası gelişiminde, 10 Aralık 1948 tarihinde B.M Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Everensel Beyannamesi çok önemli bir kilometre taşı oluşturmaktadır. Zira hukuksal bakımdan bağlayıcı olmamasına karşın⁹⁷ söz konusu Beyanname ile ilk defa dünya toplumu insan hakları alanında bütün insanlar ve milletler için ortak standartlar üzerinde uzlaşma başarısını göstermiştir.⁹⁸ Üstelik Beyannamenin klasik haklar yanında, sosyal, ekonomik ve kültürel hakları da düzenleme konusu edinmesi son derece dikkat çekicidir. Bu düzenleme şekli insan haklarının bütünselliği ilkesini düşündüğümüzde isabetli olmuştur. Gerçi devletlerin her bir hak kategorisi için sorumluluk derecesi aynı değildir ama bütün bu insan hakları türlerinin devletleri

⁹³ Marcus, G. Raskin, "Survival", *Abdul Aziz Said* (der.), *Human Rights and World Order*, New Jersey, Transaction Publishers, 1978, s. 56-64.

⁹⁴ <http://www.un.org/en/documents/charter/>, 06.10.2011.

⁹⁵ A.g.e.

⁹⁶ A.g.e.

⁹⁷ Helen, Stacy, *Human rights for the 21st century: sovereignty, civil society, culture*, California, Stanford University Press, 2009, s. 41.

⁹⁸ Apama, Srivastava, *Role of police in a changing society*, New Delhi, APH Publishing, 1999, s. 62.

belirli şekillerde hareket etme ödeviyle kayıtladığı da açık bir gerçeği oluşturmaktadır.

İnsan Hakları Beyannamesi ve *İkiz Sözleşmeler* olarak da anılan 1976 tarihli İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi dışında B.M bünyesinde değişik tarihlerde imzalanan ve insan haklarının çekirdeğini oluşturan insan hakları sözleşmelerinin yürürlük tarihleriyle birlikte şu şekilde ortaya konulması mümkündür⁹⁹: Her türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme (1969); Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme (1981); İşkence ve Diğer Zalimce, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezalandırmalara Karşı Sözleşme (1987); Çocuk Haklarına İlişkin Sözleşme (1990); Bütün Göçmen İşçiler ve Ailelerinin Haklarının Korunmasına ilişkin Sözleşme (2003); Engelli Şahısların Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme (2006); Zorla Kayıp Edilmeden Bütün Şahısların Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (2006).

Küresel ölçekte hazırlanan bir insan hakları metni olması nedeniyle değişik kültür, felsefi görüş ve ideolojilerden devletlerin üzerinde mutabık kalabilecekleri bir metni formülasyona ulaşmayı önceleyen İnsan Hakları Beyannamesinin etkili ve bağlayıcı bir koruma mekanizması getirememesi eleştiri konusu olmuştur. Bu nedenle aynı kültürel ve siyasi değerleri paylaşan Batı Avrupa devletleri, 1949'da kurulan Avrupa Konseyi bünyesinde olmak üzere, kendilerini hukuki olarak da bağlayan bir insan hakları sözleşmesinin hazırlanması konusunda ortak bir arayış içerisine girmişler ve böylece "Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme" ortaya çıkmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi türleri içerisinde Avrupa'lı olmayanların bile Sözleşmeyi imzalayan devletlere karşı başvurularına imkân veren yegâne metindir.¹⁰⁰ Gerçekten de mahut Sözleşme'nin birinci maddesi, imzacı devletlere, kendi yetki alanlarında yaşayan herkes bakımından Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlükleri tanımları konusunda yükümlülük getirmektedir. Sosyal ve ekonomik haklara bünyesinde yer vermemesi nedeniyle İnsan Hakları Beyannamesi'ne göre daha dair bir hak katalogunu benimseyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bu eksikliğini ek protokollerle getirdiği yeni hak türleri yoluyla kapatmaya çalışmıştır.

⁹⁹ Andrew, Clapham, *Human rights: a very short introduction*, New York, Oxford University Press, 2007, s. 49-51.

¹⁰⁰ Aline, Royer, *The Council of Europe*, Strasburg, Publishing Editions Council of Europe, 2010, s. 20.

Özellikle 1 Kasım 1998’de yürürlüğe giren 11. Protokol hükümleriyle İnsan Hakları Divanı ve Komisyonu yerine tam zamanlı olarak çalışan İnsan Hakları Mahkemesi’ni getiren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin getirmiş olduğu etkili yaptırım mekanizmasının dünya üzerinde imzalanan benzeri insan hakları sözleşmelerinde eşi mevcut bulunmamaktadır. B.M bünyesinde hazırlanan insan hakları sözleşmelerinin öngördüğü ve üye devletlerin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin ilgili komite tarafından hazırlanan bir raporla saptanmasına dayalı gevşek yaptırım sisteminin bu bakımdan yetersizliği aşîkârdır. Bununla birlikte en son Rusya’nın onaylamasıyla 2010 Haziran ayında resmen yürürlüğe giren 14. Protokol’de yer alan ve önemli bir dezavantaj yaratmayan insan hakları ihlallerinin dinlenemez bulunarak reddedilmesini mümkün bulan düzenlemenin, AİHS’nin etkin yaptırım sistemi bakımından bir geriye gidişi ifade ettiği belirtilmelidir. İnsan hakları ihlalleri arasında bu tür bir hiyerarşik önem sıralaması yapmanın yanlışlığı bir yana, AİHM’nin artan iş yükünün hafifletilmesini amaçladığı kuşkusunu doğuran mahut düzenleme yerine; yargıç, daire ve sekreteryaya hizmetlerinin niceliksel artırımı sorunun çözümü bakımından çok daha yerinde bir tedbir olurdu.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi dışında Avrupa Konseyi bünyesinde değişik tarihlerde imzalanan insan hakları ana sözleşmelerinin tarihleriyle birlikte şu şekilde ortaya konulması mümkündür¹⁰¹: Avrupa Sosyal Şartı (1961); İşkencenin ve Gayriinsanî ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi (1 ve 2 No’lu Protokol hükümleri uyarınca değişikliğe uğratılan metin 01.03 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.); Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dair Çerçeve Sözleşme (1999); Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi (2011).

İnsan Haklarının bölgesel düzeyde korunmasına Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi dışında üç önemli örnek olarak 1981 tarihli Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi, 1969 tarihli Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ile 1994’de yapılan Arap İnsan Hakları Şartı ifade edilebilir¹⁰². Söz konusu sözleşmeler her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi etkili bir denetim mekanizmasını getirmeyi başaramamış

¹⁰¹ http://www.ihop.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=34&Itemid=64 (Erişim Tarihi 08.10.2011).

¹⁰² Anthony Aust, *Handbook of International Law*, Second Edition, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 219-220.

olsalar da insan hakları alanında bölgesel düzeyde yaygın işbirliği örneklerini ortaya koymaları bakımından dikkat çekmektedirler. Farklı siyasi rejim ve kültüre sahip olmalarına karşın, dünya üzerindeki farklı kıtalarda, tarihsel süreç içerisinde bu tür bölgesel sözleşmelerin imzalanmış olmasının, aynı zamanda, insan hakları düşüncesi etrafında oluşan yaygın ve güçlü insani oydaşmaya işaret edilmesi bakımından da son derece manidar olduğu aşıkardır.

SONUÇ

İnsan haklarının evrensel ölçekteki tarihsel gelişiminin binlerce yıla dayalı uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Modern zamanlar öncesine tekabül eden geleneksel toplumlarda da insan haklarını çağrıştıran çok sayıda tarihsel metnin varlığı bilinmektedir. Yöneticilerin tek taraflı olarak tabiiyetlerindeki kullarına bağışta bulunmayı istemeleri nedeniyle ilan ettikleri fermanlarla veya Tanrı'nın birer parçası olmaları bağlamında taşımış oldukları değer üzerinden geleneksel toplum ve devlet düzenlerinde insan haklarıyla ilgili bazı olumlu gelişmelerin kaydedildiği görülmektedir. Bununla birlikte insan haklarının özellikle ve önemle sivil toplumun siyasal topluma karşı ileri sürülebileceği haklar olarak günümüzdeki anlamıyla ortaya çıkması, ilk defa, aydınlanma düşüncesi ve bu düşüncenin Kant'çı anlamda felsefi temelini oluşturan, ahlaki ve otonom bir varlık olarak bireyin keşfiyle mümkün olmuştur. İnsan hakları bakımından aydınlanmacı düşüncenin başlangıçtaki bu olumlu konumu değişmiş, daha sonra ortaya çıkan değişik aydınlanma modellerine göre insan hakları tatbikatı alanında büyük farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aydınlanmanın deneysel bilgiye dayalı İskoç modeli aklın her şeyi açıklayabilmekteki sınırsız gücünü reddederek beşeri hayatın bütün alanlarına eleştirel bakabilme anlamındaki bir nispi akılcılığı benimsemiş, bunun sorucunda da insan hak ve hürriyetleri, bireycilik, sınırlı devlet, anayasal devlet, hukuk devleti, piyasa ekonomisi gibi değer ve kurumların yerleşmesine ve pekişmesine yol açmıştır. Buna karşılık bütün yaşam ilişkilerini açıklayabilecek yegâne bilgi kaynağı olarak akı ve onun ürünü olan bilimi gören Kıta-Avrupası'nın salt rasyonalist aydınlanma modeli, liberallerin kurucu rasyonalizm dedikleri kurucu bir ortak akıl etrafında bütün bir toplum ve devlet düzenini en ince ayrıntılarına kadar düzenleme iddiasıyla, seküler karakterli totaliter ideoloji ve devlet sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nazizm, Faşizm, Komünizm gibi söz konusu totaliter devlet düzenlerinin hayatın bütün alanlarını en ince kılcal damarlarına kadar tekçi ve total bir ideolojik

doğruyla düzenlemek istemesi, insan haklarının ayaklar altına alındığı bir uygulamaya dönüşmüştür. II. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında milyonlarca insanın katledildiği bu süreç, ABD ve İngiltere'nin öncülük ettiği "Demokrasi Cephesi'nin; Almanya, İtalya ve Japonya'nın başını çektiği totaliter devlet düzenlerine karşı zaferiyle sona ermiştir. II. Dünya Savaşı'nda yaşanan insan hakları ihlallerin bir daha yaşanmaması için "Demokrasi Cephesi" tarafından oluşturulan yeni uluslararası düzenin temeline insan hakları yerleştirilmiştir. Özellikle Soğuk Savaşın 80'li yılların sonundan itibaren sona ermeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan tek kutuplu dünya düzeninde insan hakları ideolojisi diğer ideolojiler karşısında mutlak bir önem, değer ve üstünlüğe sahip olmuştur. Böylece ulusal ve uluslararası düzeyde devletlerin bütün eylem ve işlemlerinin meşruiyetlerinin değerlendirilmesinde insan hakları temel referans değer haline gelmiştir. Devletlerin egemenlik yetkileri insan haklarıyla ilgili konularda geçerliliğini kaybetmiştir. Devletlerin egemenlik yetkilerinin insan hakları üzerinde gücünü yitirmesine karşın, insan hakları devletler üzerinde belirleyici bir güç haline gelmiştir. İnsan hakları devletlerin nasıl bir yönetim şekline sahip olduğunun tespitinde, temel ölçü norm olarak genel kabul görmüştür. Bu doğrultuda gerçekleşen büyük değişimin en önemli kırılma noktası olarak II. Dünya Savaşı ifade edilmelidir. II. Dünya Savaşı'nın hemen arkasından Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'yle başlayan tarihsel süreç insan haklarının evrensel bir değer olarak yeryüzündeki bütün devletler tarafından giderek daha fazla oranda kabul görmesine neden olmuştur. İletişim ve ulaşım alanındaki inanılmaz gelişmelerle temayüz eden küreselleşme olgusu, insan haklarının evrensel bir değer olarak kabul görmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda gerek bölgesel gerekse de uluslararası ölçekte insan haklarını güvence altına alan çok sayıda anlaşma imzalanmış ve böylece insan hakları salt ahlaki ve politik değer olmanın ötesinde hukuki bağlayıcılık ve yaptırım gücüne de kavuşmuştur. İnsan haklarının evrenselleşmesi beraberinde bu hak kategorisinin dünyanın dört bir yanında yapılan anlaşmalarla genişlemesi sürecinin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Tarihsel süreç içerisinde sırasıyla ortaya çıkan Birinci ve İkinci Kuşak Haklara ilaveten II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından kabul edilen Üçüncü Kuşak Hakları ve artık varlığından giderek daha fazla söz edilmeye başlanan Dördüncü Kuşak Hakları bu bağlamda değerlendirmek gerekir. İnsan haklarının üstünlüğü, evrenselleşmesi, genişlemesi ve temel meşruiyet değeri olarak kabul görmesiyle sonuçlanan bu süreç,

binlerce yıla dayalı bir tarihsel mücadele ve gelişmenin son aşaması olarak gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

Alcidia Moucheboeuf, *Minority rights jurisprudence*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2006.

Alderson Priscilla, *Young children's rights: exploring beliefs, principles and practice*, *Children in charge series*, Edition 2, Jessica Kingsley Publishers, 2008.

Annan Kofi, "Message by the United Nations Secretary-General" in in Barend van der Heijden, Bahia Tahzib-Lie, *Reflections on the Universal Declaration of Human Rights: a fiftieth anniversary anthology*, pp.18.

Aust Anthony, *Handbook of International Law*, Second Edition, New York, Cambridge University Press, 2010.

Ayverdi Samiha, *Arkamızda Dönen Dolaplar*, 1. Baskı, Kubbealti Publishing, Baskı Özal Matbaası, İstanbul, 2007.

Bessette Joseph M., Jr. Pitney, John J., *American Government and Politics: Deliberation, Democracy and Citizenship*, Election Update, Cengage Learning, 2011.

Bielefeldt Heiner, "Universale Menschenrechte angesichts der Pluralität der Kulturen", in Hans-Richard Reuter, *Ethik der Menschenrechte*, (zum Streit um die universalität einer Idee;1) (Religion und Aufklärung: Bd. 5), veröffentlicht von Mohr Siebeck, Tübingen 1999, pp. 43-73.

Borowski Martin, *Die Glaubens- und Gewissensfreiheit des Grundgesetzes*, Jus publicum 144, Mohr Siebeck, 2006.

Bowie Norman E., Simon Robert L., *The individual and the political order: an introduction to social and political philosophy*, G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, Edition 4, published by Rowman & Littlefield, 2008.

Breslauer Daniel, S., *Judaism and human rights in contemporary thought: A bibliographical survey*, Volume 25/Bibliographies and indexes in religious studies, Greenwood Publishing Group, 1993.

Bromiley Geoffrey W., *International Standard Bible Encyclopedia: Volume One: A-D*, Published by Wm. B. Eerdmans Publishing, 1995.

Burgan Michael, *The Declaration of Independence*, We the people (Series) (Compass Point Books, Compass Point Books, 2001.

- Burnside William H., Horstman Allen, *The Essentials of European History: 1648 to 1789, Bourbon, Baroque, and Enlightenment*, Essentials Series, Essentials Study Guides, Volume 2/The Essentials of European History, Allen Horstman, Volume 2/The Essentials of European History: 1648 to 1789: Bourbon, Baroque, and Enlightenment, William H. Burnside,, Research & Education Assoc., 1990.
- Byrnes Andrew, Charlesworth Hilary, McKinnon Gabrielle, *Bills of Rights in Australia: History, Politics and Law*, published UNSW Press, 2009.
- Campbell Patricia J., MacKinnon Aran, Stevens Christy R., *An Introduction to Global Studies*, Wiley Desktop Editions Series, CourseSmart Series, John Wiley and Sons, 2010.
- Carey Sabine C, Gibney Mark, Poe Steven C., *The Politics of Human Rights: The Quest for Dignity*, published by Cambridge University Press, 2010.
- Cemal Ahmet, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1054, Açıköğretim Fakültesi yayını No: 572, Eskişehir, 2005.
- Chew Phyllis, Ghim Lian, *Emergent lingua francas and world orders: the politics and place of English as a world language*, Volume One Routledge studies in sociolinguistics, published by Taylor & Francis, 2009.
- Clapham Andrew, *Human rights: a very short introduction*, New York, Oxford University Press, 2007.
- Cole Juan R., "Human Rights and Bahai Faiths", in Lee, A. A., *Circle of unity: Bahá'í approaches to current social issues*, published by Kalimat Press, 1984, pp. 117-134.
- Conlin Joseph R., *The American Past: A Survey of American History*, Volume 8, Cengage Learning, 2009.
- Dautrich Kenneth, Yalof David A., Prindle David F., Newell Charldean, Shomaker Mark, *American Government: Historical, Popular, and Global Perspectives - Texas Edition*, Cengage Learning, 2010.
- Degener Theresia, "Disability as a Subject of International Human Rights Law and Comparative Discrimination Law", in Stanley S. Herr, Lawrence Ogalthorpe Gostin, Harold Hongju Koh, *The human rights of persons with intellectual disabilities: different but equal*, published by Oxford University Press, 2003, pp. 151-184.
- Dinçer Kurtuluş, *Felsefe*, Alper Altunay (Ed.), Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1415, Açıköğretim Fakültesi yayını No: 760, Eskişehir, 2002.

- Duiker William J., Spielvogel Jackson J., *World History, Volume 1: to 1800*, Sixth Edition, published by Cengage Learning, 2009.
- Emadi-Coffin Barbara, "Human Rights", in D. N. MacIver, *Political issues in the world today*, published by Manchester University Press, 2004, pp. 113-130.
- Erdoğan Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, 2. Baskı, Orion Kitapevi, Ankara, 2011.
- Eroğul Cem, *Anatüzeğe Giriş (Anayasa Hukukuna Giriş)*, 11. Bası, İmaj Yayınevi, Ankara, 2010.
- Evans Chris, *Debating the revolution: Britain in the 1790s*, International Library of Historical Studies, published by I.B.Tauris, 2006.
- Farrokh Kaveh, *Shadows in the desert: ancient Persia at war*, published by Osprey Publishing, 2007.
- Fleiner Thomas, Fleiner Lidija R. Basta, *Constitutional Democracy in a Multicultural and Globalized World*, published by Springer, 2009.
- Fleiner Thomas, Fleiner Lidija R. Basta, *Allgemeine Staatslehre: über die konstitutionelle Demokratie in einer multikulturellen globalisierten Welt, Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft: Abteilung Rechtswissenschaft*, 3. Auflage, veröffentlicht von Springer, 2004.
- George S. Craig, *On God's Path: The Unfolding Story of Humanity*, published by AuthorHouse, 2010.
- Gözler Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 1. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2010.
- Günbey Şaban, *Veda Hutbesi*, Zinde Ofset Matbaacılık, İstanbul, 2010.
- Howard Kindred, *Passing the Georgia EOCT in U.S. History*, American Book Company, Inc., 2007.
- Inoue Noriyuki, "Eine Seite der japanischen Verfassungskultur: Einfluss der deutschen Theorie auf das japanische Grundrechtsverständnis", in Alexander Blankenagel, Peter Häberle, Ingolf Pernice, Helmuth Schulze-Fielitz, Markus Kotzur (Editors), *Verfassung im Diskurs der Welt*, veröffentlicht von Mohr Siebeck, 2004, pp. 501- 516.
- Jillson Cal, *American Government: Political Development and Institutional Change*, Edition 5, published by Taylor & Francis, 2009.
- Kabasakal Arat Zehra F., *Human rights worldwide: a reference handbook, Contemporary world issues*, published by ABC-CLIO, 2006.

- Kerscher Karl-Heinz Ignatz, *Postmoderne Pädagogik: Fächerübergreifende Bildungsaufgaben für Erziehung, Schule und Hochschule*, veröffentlicht von Grin Verlag, 2011.
- Kheillhack Karsten, *What in Your Opinion, Has Been the Most Significant Impact of the Incorporation of Human Rights Legislation Into British Law?*, Akademische Schriftenreihe, veröffentlicht von Grin Verlag, 2003.
- Kheirabadi Masoud, *Islam, Religions of the World*, Infobase Publishing, 2004.
- Kumar Anuradha, *Human Rights Global Perspectives*, published by Sarup & Sons, 2002.
- Kusha Hamid R., *Defendant rights: a reference handbook Defendant rights: a reference handbook, Contemporary world issues*, ABC-CLIO E-Books, ABC-CLIO, 2004.
- Latimer Christopfer P., *Civil Liberties and the State: A Documentary and Reference Guide*, Documentary and Reference Guides, ABC-CLIO, 2011.
- Leshner A. Jean, *Pathways to Peace: Interreligious Readings and Reflections*, G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, published by Cowley Publications, 2005.
- Maheshwari S., *A dictionary of public administration*, Orient Longman, New Delhi, 2002.
- Michael L. A., *The Principles of Existence & Beyond*, Lulu.com, 2007.
- Moucheboeuf Alcidia, *Minority rights jurisprudence*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2006.
- Pacheco Josephine F. (Ed.), *The Legacy of George Mason, Volume one/George Mason lectures*, published Associated University Presses, 1983.
- Packer Corinne, A. A., *Using human rights to change tradition: traditional practices harmful to women's reproductive health in sub-Saharan Africa*, Volume 13/School of Human Rights Research series, published by Intersentia, 2002.
- Paçacı Mehmet, Görmez Mehmet, Çalışkan İbrahim, *İslam Dininin Temel Kaynakları*, 7. Baskı, Ahmet Nedim Serinsu (Ed.), Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1050, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 576, Eskişehir, 1999.
- Peaslee Amos J., *Constitutions of nations*, Brill Archive, Copyright by Martinus Nijhoff, The Hague Netherlands, 1956.
- Petersen-Fuglsang Klaus Peter., *Christentum- Wegweiser aus den Wertekrisen*, BoD – Books on Demand, 2007.

- Pope Stephen J., "Natural Law in Catholic Social Teachings", in Kenneth R. Himes (Ed.), *Catholic social teaching: commentaries and interpretations*, published by Georgetown University Press, 2005, pp. 41–72.
- Qasmi A. H., *International encyclopaedia of Islam*, Gyan Publishing House, 2006.
- Raskin Marcus, G., "Survival", Abdul Aziz Said (der.), *Human Rights and World Order*, New Jersey, Transaction Publishers, 1978.
- Robbers Gerhard, "Menschenrechte und Christentum", in Bernd von Hoffmann, *Universalität der Menschenrechte: kulturelle Pluralität, Rechtspolitisches Symposium*, Legal Policy Symposium Series, Band 7/Legal Policy Symposium, veröffentlicht von Peter Lang, 2009, pp. 87–92.
- Roy Sara, *Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector*, Princeton Studies in Muslim Politics, published by Princeton University Press, 2011.
- Royer Aline, *The Council of Europe*, Strasburg, Publishing Editions Council of Europe, 2010.
- Seear Michael, *An Introduction to International Health*, published by Canadian Scholars' Press, 2007.
- Senze Franziska, *Der Einfluss des Human-Security-Konzeptes auf die Menschenrechte*, veröffentlicht von Grin Verlag, 2009.
- Setudegan Morris, *Universalität der Menschenrechte im Islam und die Rolle der Schari'at*, GRIN Verlag, 1. Auflage, 2004.
- Srivastava Apama, *Role of police in a changing society*, New Delhi, APH Publishing, 1999.
- Stacy Helen, *Human rights for the 21st century: sovereignty, civil society, culture*, California, Stanford University Press, 2009.
- Stephen Rev M., *Human rights: concepts and perspectives*, published Concept Publishing Company, 2002.
- Stokes Jamie (Editor), *Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East*, Anthony Gorman and Andrew Newman, Historical Consultants, Volume One, Facts on File library of world history, published by Infobase Publishing, 2009.
- Süveydi A. Ebül-berekât , *Hak Sözü'n Vesikaları*, Otuzaltıncı Baskı, Hakikat Kitapevi yayınları No: 2, İstanbul, 2008.
- Sylas Eluma Ikemefuna, *Terrorism: A Global Scourge*, published by Author-House, 2007.

- Şişman Yener, Altan Ö. Zühtü, Tonus Özgür, Uçkan Banu, Uluslararası Çalışma Normları, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1566, 2005.
- Talwar Prakash (Ed.), *Human Rights*, Gyan Books, 2006.
- Tim McNeese, *History of Civilization - The Age of Napoleon*, Lorenz Educational Press, 2000.
- Toivanen Reetta, *Minderheitenrechte als Identitätsressource?: die Sorben in Deutschland und die Saamen in Finnland*, LIT Verlag Münster, 2001.
- Tomar Monica, Srivastava D. S., *Secondary Education*, published by Gyan Publishing House, 2005.
- Trivedi Abha, *Glimpses Of European History (1450-1945)*, published by Sarup & Sons, New Delhi, 2007.
- Viault Birdsall S., *Schaum's Outline of Modern European History*, McGraw-Hill's core books Schaum Series, McGraw-Hill's college core books, McGraw-Hill Professional, 1990.
- Volkmann-Schluck Karl-Heinz, *Politische Philosophie*, veröffentlicht von Vittorio Klostermann.
- Vögele Wolfgang, "Menschenwürde und Gottebenbildlichkeit", in Jörg Dircken, Arnulf von Scheliha (Editors), *Freiheit und Menschenwürde: Studien zum Beitrag des Protestantismus*, Band 16/Religion in philosophy and theology, veröffentlicht von Mohr Siebeck, 2005, pp. 265-276.
- Walker Samuel, *Civil liberties in America: a reference handbook*, Contemporary world issues, ABC-CLIO, 2004.
- Wall John, *Ethics in Light of Childhood*, G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, published by Georgetown University Press, 2010.
- Walsh Judith E., *A brief history of India*, published Infobase Publishing, 2006.
- Wegmann Nicole, *Ist ein Leben ohne Werte, Normen und Gesetze möglich?*, GRIN Verlag, 2006.
- Wenz Vera, *Forschung mit einwilligungsunfähigen Personen aus der Perspektive des deutschen und englischen Rechts*, Cuvillier Verlag, 2006.
- Wronka Joseph, *Human rights and social policy in the 21st century: a history of the idea of human rights and comparison of the United Nations Universal Declaration of Human Rights with United States federal and state constitutions*, published by University Press of America, 1998.